

ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ М. КИЄВА: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

Розглянуто сутність поняття "генеральний план" міста, його структуру та роль в розвитку міст. Виділено історико-містобудівні етапи планування просторового розвитку м. Києва. Детально проаналізовано генеральні плани м. Києва кожного історико-містобудівного етапу. Визначено основні характерні ознаки генеральних планів м. Києва, для всіх історико-містобудівних етапів. Досліджено зміну уявлень про "столичне місто". Узагальнено процеси просторового розвитку м. Києва та визначено переважаючу схему планування міста, закладену в генпланах в розрізі історико-містобудівних етапів.

Ключові слова: місто, генеральний план, планувальна структура, функціональне зонування.

Постановка проблеми. Останні роки нинішній генеральний план м. Києва постійно перебуває в центрі уваги вчених, чиновників та громадськості. Будучи головним містобудівним документом генеральний план повинен регулювати всі процеси, що відбуваються в місті, проте в сучасних умовах він все частіше не може впоратися зі своїми завданнями, що в свою чергу призводить до виникнення гострих суспільних негараздів. З метою винайдення оптимальних шляхів вирішення цих проблем доцільним є дослідити історію планування і просторового розвитку м. Києва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних основ планування міст займалися Ю. Білоконь, Є. Ключниченко, історією територіального розвитку м. Києва – В. Голубков, Т. Слюдікова, розробкою моделей планувальної структури м. Києва – О. Драпиковський, О. Гладкий, С. Іщук, М. Пістун, В. Пересекін, управлінням містом – І. Салій та інші.

Мета статті дослідити історію проектування м. Києва за історико-містобудівними етапами шляхом аналізу генеральних планів.

Виклад основного матеріалу. Головним містобудівним проектним документом, згідно з яким розвивається і забудовується місто, а також визначається весь комплекс містобудівних рішень, є генеральний план міста. Він базується на попередньому вивченні складу населення, перспектив збільшення робочих місць, потреб в житлі, транспортній мережі тощо. Метою розробки генплану є визначення його довгострокових (на 20-25 років) перспектив. У генеральному плані враховуються усі складові життєдіяльності міста: розвиток науково-виробничого комплексу, соціальної сфери, формування інженерної і транспортної інфраструктури, охорони довкілля. В цьому документі детально визначаються напрями та масштаби соціально-економічного і територіального розвитку міста; планувальна структура та просторова композиція забудови міста в цілому та його промислових, житлових, комунально-складських та інших функціональних зон, їх межі; потреби в нових територіях для забудови та іншого використання, черговість і пріоритетність такої забудови; потреби у змінні меж міста; загальний стан довкілля міста, основні фактори його формування; містобудівні заходи щодо поліпшення економічного і санітарно-гігієнічного стану

територій, які мають будівельні, санітарно-гігієнічні, природоохоронні та інші обмеження їх використання; створення інфраструктури; реконструкція існуючих закладених територій тощо.

Розробка генеральних планів міст України стосовно їх планувальних рішень повинні узгоджуватися з Генеральною схемою планування території України і схемою планування території області. Згідно з генеральним планом міста розробляється детальний план території – містобудівна документація окремих районів, мікрорайонів, кварталів та районів реконструкції існуючої забудови міста.

Історичному розвитку Києва сприяло те, що він з самого початку свого існування набув значення політичного та релігійного центру східних слов'ян у Київській Русі та довгий час мав велике значення як об'єднуюча ланка, яка знаходиться між Європою та Азією.

Довга історія проектування Києва – це історія двох починань: цільової програми і фактичних умов, які визначають можливості її здійснення. Ці два суперечливі починання, в просторі й часі, визначають особливості еволюційних тенденцій розвитку міста.

В історії містобудування та планування просторового розвитку м. Києва можна виділити наступні етапи: допланувальний, кін. XVII-XIX ст., радянський та сучасний.

Допланувальний етап тривав від кін. V ст. до кін. XVII ст. Плани просторового розвитку м. Києва в той час не складалися або не збереглися до наших днів. Відомості щодо розбудови міста можна дізнатися лише з тогочасних літописів. До XVIII століття Київ існував як сполучення окремих самостійних міст – Поділ (Нижнє місто), Верхнє місто, Печерськ і передмістя – Звіринець, Кудрявець, Кожум'яки, Глибочиця, Сирець, Лук'янівка, Юрковець. Особлива уваги при забудові та плануванні міста належала оборонній функції, будівництву фортець, валів, ровів. Вулиці прокладали з урахуванням особливостей рельєфу. Традиційна житлова забудова мала садибний характер.

Наступний **містобудівний етап** кін. XVII-XIX ст. співпадає з входженням Києва до Російської імперії. Впродовж цього періоду було розроблено 4 генеральних плани м. Києва.

Найбільш давній повний план міста Києва, що дійшов до наших днів, був укладений у 1695 році під

керівництвом полковника **І. Ушакова**, для оборонних цілей. Він детально зафіксував існуючу на той час ще розосереджену територіальну структуру міста, яка надалі ставала все компактнішою. На цьому плані Київ складається з п'яти пов'язаних між собою "міст-фортець": Володимира (мале верхнє місто), Ярослава (велике верхнє місто), Ізяслава, Печерського містечка і Подолу.

17 квітня 1787 р. Катерина II затвердила перший генеральний план Києва, складений генералом Милпром і дійсним статським радником графом Шуваловим. План передбачав все місто зосередити на висотах Печерська і Старого Києва. Поділ, який часто визнавав повені й пожеж, вважався для життя непридатним.

В 1806 р. Київське губернське управління наказало магістрату приступити до складання плану приміських сіл: Совок, Шулявщини, Михайлівської, Микільської, Софіївської і Петропавлівської Борщагівок, Жулян, Білетів, Мостищ, а також генерального плану Києва з міськими угіддями.

На початку XIX століття забудова здійснювалась за **генеральним планом Києва 1808 р. архітектора А. Меленського**, який з 1799 р. був призначений керуючим відділом планувальних та картографічних робіт в Києві, фактично – головним архітектором міста, і перебував на цій посаді протягом 30 років. З його ім'ям пов'язано багато радикальних містобудівних подій, зокрема, перепланування Подолу (1812 р.) після пожежі 1811 року, утворення нової дільниці – Липки на горбі між Хрещатиком і Печерськом, ідея прокладання вулиці Хрещатик, Володимирська та Бібіковський бульвар (тепер бульвар ім. Шевченка). Почалося укрупнювання схил гір над Дніпром. За цим генеральним планом під забудову міста відводилось 119 дес. за яким кожній частині міста відводилися свої типи будинків. Першочислені, з покращеним фасадом планувалися на Печерську, Липках, де знаходились міська адміністрація, жили аристократичні родини і високопоставлені чиновники. Старе місто на початку XIX ст. ще оточували вали і воно не мало вільної для забудови площі. Архітектор А. Меленський розробив окремих проект реконструкції старого Києва. У ньому він приділяв багато уваги плануванню Подолу. Передбачалося з'єднати магістралями три історичні райони міста.

Після пожежі 1811 р. почалася відбудова Подолу за проектом архітектора В. Гесте. План передбачав ліквідацію кривих, вузьких вулиць і прокладання прямих і широких, які взаємно перетиналися б і утворювали правильні квадрати.

Генеральний план 1833 р. (частково змінений в 1837 р.) був затверджений Миколою І, який приділяв багато уваги благоустрою Києва. План передбачав планувальне об'єднання Верхнього міста, Печерська та Подолу в єдине міське утворення. Під час його розробки Микола І наказав, щоб при прокладанні вулиць зберігати по можливості пряму лінію, щоб будинки у нових кварталах були кам'яні, суцільні. Багато уваги приділялося старому Києву, який в ті часи був ще обнесений валами. За Золотими воротами було пасовисько, вкриті чагарником, куди кияни виганяли худобу на випас, внизу протікала р. Либідь. Старе місто починає відроджуватись вже не як фортеця, а як частина великого міста. **Змінений генеральний план 1837 року – автор інженер Л. Шмегельський, архітектори В. Беретті та Л. Станзані** визначив розвиток міста у південному напрямку в зв'язку з забудовою так званої "Нової забудови" і південно-західному (Брест-Литовське шосе –

нині проспект Перемоги). Цей план заклав початок забудови міських пусирів за Золотими воротами і в районі Бессарабки. До середини XIX ст. біля Бессарабської площі була міська застава. Від неї уздовж Васильківського шляху у 1830-і роки простяглась одноповерхова забудова. Ці місця почали обживати кияни, виселені з Печерська у зв'язку із спорудженням фортеці. Район у долині Либеді стали називати "новою забудовою". Головними його вулицями були сучасні вулиці Велика Васильківська і В. Антоновича. В 1834 р. видано указ Сенату, в якому зазначалося, що в зв'язку з утворенням поселення в долині р. Либідь, виникла необхідність у прибавці до існуючих п'яти міських частин, ще шостої частини. Зазначені частини іменувалися: 1 – Печерська, 2 – Либідська, 3 – Палацова, 4 – Старокиївська, 5 – Подільська, 6 – Плоска. Кожний район повинен був мати своє обличчя. У 1853 році збудовано перший постійний міст через Дніпро (Ланцюговий).

У 1861 р розроблено новий генплан міста, за яким були розплановані квартали в районі Шулявки, Куренівки та Лук'янівки, а вулиці розділені за розрядами. Проектні плани змінювалися й **уточнювалися в 1888 р.** коли місто стало активно розвиватися вздовж Брест-Литовського шосе, а також на початку XX в. у зв'язку з прокладанням нових вулиць і формуванням нових селищ. Прокладаються вулиці на схилах Хрещатика і прилеглої до нього місцевості. Зводяться багатоповерхові прибуткові будинки. Згідно з планом запланована спроба виділити промислові зони. Планується будівництво політехнічного інституту, підприємств.

Отже, основним завданням генеральних планів цього періоду було об'єднання та забезпечення зв'язками окремих частин м. Києва в єдине цілісне міське утворення. Планувальна схема міста мала все ще розосереджений характер.

Наступний період революційних перетворень не вплинув на розвиток Києва та його планування.

Радянський етап охоплював майже все XX ст. і представлений також 4 генеральними планами. В цей період Київ в декілька разів збільшується за площею, виходить на лівий берег та набуває сучасних рис.

1926 року починається розробка нового генерального плану. 1927 року президія Київської міської адміністрації затвердила "Тимчасові правила", які регламентували містобудівний розвиток столиці. За цим рішенням територіальний розвиток міста мав напрямок – "захід" і "південний захід". Економічному і культурному розвитку міста сприяє рішення перенесення столиці Радянської України в Київ. На 01.01.1935 рік Київ населено 625 500 чоловік. **Перший генеральний план Києва в XX столітті під керівництвом І. Хаустова був затверджений урядом України у 1936 р.** і позначився тим, що в ньому були передбачені: розширення більш як вдвічі міських земель, містобудівний "вихід" міста на Лівий берег, благоустрій центральних островів для рекреаційних цілей. До міста приєднують більш як 20 приміських населених пунктів. Київ перетворюється у великий індустріальний центр. Зростає транспортне значення міста. В цьому генеральному плані висунуто пропозиції організації міського дачно-курортного району Пуща – Волиця. Однак реалізацію цього плану зупинили воєнні події 1941-1946 рр.

В період післявоєнної відбудови Києва у 1946-1949 рр. відбувалася розробка нового **Генерального плану під керівництвом О. Власова та Б. Приймака, прийнятого в 1947 році.** Розрахункова чисельність населення міста на 1970 р. складала 1,2 млн. чол. Цей

план був керівним документом для відбудови та реконструкції центральної частини Києва, а також масової житлової забудови його периферійних на той час районів (Первомайського, Сирця, Воскресенки, Чоколівки, Нивок, Багринової гори). В цьому плані зароджувався сучасний обрис головної вулиці міста – Хрещатика, формувалася радіально-кільцева планувальна структура. Розпочинається забудова лівого берега. У післявоєнному генплані втілюється ідея водно-зеленого діаметра Києва вздовж русла Дніпра. За ініціативою О. Власова заборонено відбудову селищ на Трухановому острові. Озеленені паркові масиви з'являються в зовнішньому поясі Києва – Святошині, Конча-Заспі, Дарниці, Пушча-Водиці. Між тим, місто почало дуже швидко зростати: в кінці 1961 р. воно досягло чисельності населення, яке планувалося на 1970 рік. Стало зрозумілим, що виникає необхідність розробки нового генерального плану зі збільшеними містобудівними параметрами.

Генеральний план Києва 1966 року, який був затверджений урядом України в 1967 р., мав розрахункову чисельність населення на 1980 р. – 1,8 млн чол., яка була узгоджена з Держпланом України. В цьому генплані вирішувалося завдання програми масового індустріального житлового будівництва. В генплані були втілені прогресивні на той час містобудівні принципи, серед них – уперше реалізоване комплексне та одночасне проектування міста та його приміської зони з детальною розробкою зеленого (лісопаркового) поясу. Це був перший крок до визначення Київської міської агломерації, як єдиної планувальної системи. Новацією було освоєння заплавлених територій. На основі порівняльного соціально-економічного аналізу альтернативних напрямів територіального розвитку міста було запропоновано більш активне освоєння його лівобережної зони. Це надало можливість розмістити масову житлову забудову в долині Дніпра (з попередньою інженерною підготовкою) в найбільш сприятливих природних умовах, зберегти цінні сільськогосподарські землі навколо Києва, а також створити умови для подальшого безперешкодного просторового розвитку міста. На лівому березі з'явилися житлові масиви Лівобережний, Березняки, Лісовий, Радужний та інші. В Генеральному плані були також закладені основи компактної радіально-кільцевої композиції міста та його оточення з формуванням планувальних районів, системи громадських центрів та озеленення, а також розвинутою мережею міського та зовнішнього транспорту. Основною ідеєю генерального плану було використання русла Дніпра як основної композиційної осі його правого і лівого берегів. У 60-ті роки Київ за чисельністю перетнув мільйонний рубіж; розпочинається розбудова метрополітену.

Розробка наступного **Генерального плану 1986 р.** почалася після аналізу реалізації попереднього. З урахуванням територіальних ресурсів чисельність перспективного населення Києва (до 2005 р.) планувалась у кількості 3 млн чол. Для розселення цього населення були визначені території згідно з планувальною концепцією лінійного територіального розвитку Києва вздовж Дніпра на північ та південь. Для цього були виділені три резервні ділянки для перспективної забудови: дві на півночі, в тому числі Димерська, і одна на півдні в районі села Чапаївка. Таким чином, структура територіального розвитку Києва замість традиційної – радіально-кільцевої, набувала лінійної форми. Згодом, з причини аварії на Чорнобильській АЕС, Димерський позаміський район на півночі Києва не міг бути реалізований. Але

тоді, при високих темпах приросту кількості населення така лінійна схема дозволяла розміщувати його на нових ділянках на правому березі Дніпра. Таким чином, запропонована планувальна структура Києва відходила від досить компактної форми, поступово перетворюючись на лінійно-розосереджену. При цьому були враховані історично сформована радіальна транспортна схема у правобережній частині міста. Радіально-півкільцева планувальна організація правобережної частини міста мостовими переходами поєднується з лінійною планувальною системою лівого берега Дніпра. Основні структурні елементи міста – планувальні зони – формуються з промислово-виробничих районів, сельбищних і рекреаційних масивів. Було визначено шість планувальних зон – Центральна, Західна, Південна, Північна правобережна, а також Південна і Північна лівобережна. Міські резервні території виокремлюються ще у дві планувальні зони – Ходосівську та Вишгородську. Загальна площа будівництва склала 18 млн. кв. м. За цей період були збудовані житлові масиви Вигурівщина-Троєщина, Позняки, Осокорки-Північні, Біличі, район вул. Мостицької, вул. Серова, Радужний, вул. Автовокзальна, завершено забудову Подолу, Татарки, вул. Горького – Боженка, житлового масиву Оболонь. Територіальний розвиток Києва розглядався взаємопов'язано із зоною впливу Києва, тобто його агломерацією.

Таким чином, головною метою генеральних планів радянського періоду було задовольнити потребу в житлі та супутніх послугах постійно швидко зростаючого числа мешканців міста. Територія міста значно розширилася, що призвело до зміни структурної схеми м. Києва, від компактної на початку ХХ ст. до розосередженої – в кінці.

Сучасний етап планування м. Києва починається вже в ХХІ ст. з прийняттям першого в історії незалежної України генерального плану міста.

Головною особливістю **Генерального плану 2002 р.**, порівняно з попередніми, є виняткова демографічна ситуація: фактична стабілізація чисельності населення у столичному місті. Передбачалося подолання негативних демографічних тенденцій у скороченні природного приросту. Очікувалось збільшення міграційного приросту населення Києва. Як і в попередньому генплані Київ розглядається як структурний елемент Київської агломерації. Новою пропозицією стало те, що приміська зона Києва виділяється як цілісне адміністративно-територіальне утворення – "Київський столичний округ", головним призначенням якого є реалізація на його території усіх столичних функцій, досягнення екологічної стабільності в процесі територіального розвитку міста, узгоджене розселення населення, формування міської планувальної структури. Одним з головних завдань проектування приміської зони є просторове регулювання процесу розширення забудови міста за існуючі адміністративні межі. Генеральним планом передбачено до 2020 р. збільшення житлового фонду міста у 1,5 рази, тобто до 70,7 млн кв. м загальної площі. Для розміщення нового житлового будівництва (26 млн загальної площі) передбачені території з врахуванням визначених шести планувальних зон. Основний обсяг нового будівництва розміщується таким чином, що найбільша його частина зосереджена на прибережних територіях в південному та північному напрямку, а також на територіях прилеглих до південно-західних меж існуючої забудови. Це обумовило необхідність відповідного розширення міської межі та перерозподілу перспективного міського

населення в шести існуючих і двох нових планувальних зонах. В Генеральному плані Києва та проєкті його приміської зони у взаємозв'язку вирішуються проблеми розвитку міського та зовнішнього транспорту.

В зв'язку з розбалансованістю значної частини прогнозних показників розвитку міста на 2020 рік прийнято рішення про розробку **нового Генерального плану до 2025 року**, який наразі проходить останні етапи погодження перед затвердженням. Відповідно до проєкту нового генплану майбутньому розвитку Києва відповідає поняття "столичний регіон" в межах сукупності чотирьох взаємопов'язаних рівнів, як надобласний, соціально-економічний та планувальний комплекс з історично сформованою радіально-кільцевою структурою. Передбачається формування планувальної моделі розвитку міста Києва як відкритої містобудівної системи: місто – приміська зона, із забезпеченням зручних транспортних зв'язків між житлом, місцями прикладання праці, центрами обслуговування та місцями відпочинку і подальшого перспективного розвитку. В межах м. Києва планувальна модель включає формування системи житлових районів і мікрорайонів, громадсько-ділових, промислово-комунальних, ландшафтно-рекреаційних зон на основі історично існуючих планувальних утворень та шести планувальних районів: Центрального, Південного, Західного, Північного, Північно-Лівобережного та Східного.

Отже, характерною особливістю сучасного етапу є подальше планування і розвиток Києва виключно в єдності з його приміською територією (Київською агломерацією).

Висновки. Головним документом, який визначає весь комплекс містобудівних рішень для кожного конкретного міста, є генеральний план – містобудівна документація, яка визначає принципи розвитку, планування, забудови та іншого використання території міста. Київ – прадавнє місто, над розбудовою та проєктуванням якого працювали багато поколінь інженерів та архітекторів. Незважаючи на політичні негаразди та природні катастрофи в місті сформувалась своєрідна архітектура та містобудівна структура. В історії Києва було виконано ряд містобудівних планів, які визначали характерні тенденції його структурних перетворень та територіального розвитку. За основними характерними ознаками планування просторового розвитку м. Києва було виділено

4 історико-містобудівні етапи: допланувальний, кін. XVII-XIX ст., радянський та сучасний. Для більш ранніх етапів планування просторового розвитку м. Києва була характерна розосереджена схема розміщення, за радянських часів планувався розвиток лінійно-розосередженої схеми, але цьому перешкодила аварія на Чорнобильській АЕС, сучасний Київ має історично сформовану радіально-кільцеву планувальну структуру на правобережжі та лінійно-розосереджену – на лівому березі. Оскільки генеральний план є концептуальним планом міста, то новий генплан м. Києва здатен вирішити цілий ряд проблем розвитку міста-столиці – вихід з економічної кризи, посилення столичних функцій і розвиток інфраструктури міжнародної діяльності, проблему поєднання функціонально-планувальних та адміністративних районів міста, що дозволить одночасно реалізувати організацію їх центрів, приєднання до міста приміських територій, необхідних для його територіального розвитку (промислового, житлового будівництва, відпочинку) та інших.

Список використаних джерел

1. Білоконь Ю. М. Регіональне планування (теорія і практика) / Ю. М. Білоконь ; під. ред. А. Фоміна. – К., 2003.
2. Друг О. Вулицями старого Києва / О. Друг. – Л., 2013.
3. Українська Радянська Соціалістична Республіка // УРЕ / голов. ред. М. П. Бажан. – К., 1965. – С. 3–807.
4. Ключниченко Є. Є. Соціально-економічні основи планування та забудови міст / Є. Є. Ключниченко. – К., 1999.
5. Экономико-географический комплекс крупного города (на примере г. Киева) : монография / Н. Д. Пистун, В. Н. Пересекин, Н. Я. Мижига и др. – К., 1989.
6. Історія культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.subject.com.ua
7. Офіційний сайт Департаменту містобудування та архітектури Київської міської державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kga.gov.ua/index.php>
8. Офіційний сайт ДП "Інститут Генерального плану м. Києва" АТ "Київпроект" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://genplan.kiev.ua/inst.htm>
9. Панкова Є. Туристичне краєзнавство [Електронний ресурс] / Є. Панкова. – Режим доступу : www.geografica.net.ua
10. Слюдікова Т. Забудова і благоустрій м. Києва в XIX–XX ст. (за документами київських держархівів) [Електронний ресурс] / Т. Слюдікова. – Режим доступу: www.archives.gov.ua

Надійшла до редколегії 10.11.14

Ю. Стеблецкая, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПЛАНИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ Г. КИЕВА: ИСТРОИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Рассмотрены сущность понятия "генеральный план" города, его структура и роль в развитии городов. Выделены историко-градостроительные этапы планирования пространственного развития г. Киева. Детально проанализированы генеральные планы г. Киева каждого историко-градостроительного этапа. Определены основные характерные признаки генеральных планов г. Киева для всех историко-градостроительных этапов. Исследовано изменение представлений о "столичном городе". Обобщены процессы пространственного развития г. Киева и определена превосходящая схема планировки города, заложенная в генпланах в разрезе историко-градостроительных этапов.

Ключевые слова: город, генеральный план, планировочная структура, функциональное зонирование.

I. Stebletska, postgraduate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PLANNING OF KYIV DEVELOPMENT: HISTORICAL-GEOGRAPHICAL ASPECTS

Considered the essence of the concept "master plan" of cities, its structure and role in urban development. Distinguished historical and urban planning stages of planning of spatial development of Kyiv. In detail analyzed master plans of Kyiv in every historical and urban planning stage. Determined the main characteristic features of master plans of Kyiv in every historical and urban planning stage. Explored changing of ideas about the "capital city". Generalized the processes of spatial development of Kyiv. Determined the prevailing scheme of city planning embedded in the master plans in the context of historical and urban planning stages.

Keywords: master plan of a city, planning structure, functional zoning.